

NYAKAS SZILÁRD

Árnydramaturgia, avagy a dramaturgia árnya?

Vita **Eörsi** Széchenyi-drámájával

Egy embert – aki már csak önmaga árnya – a sarokba szorítják, a valósággal szembesítve csúfolják meg az árnyemberek. Tehetik, mert árnylétük ellenére több közük van a valósághoz, mint áldozatuknak. Az emberárny – akiről szó van – gróf Széchenyi István. Az árnyemberek pedig az ő tudatából kilépő s vele csúfot űző tanítványok: Kecskeméthy Aurél és Falk Miksa újságírók. Mindezzel a Pesti Színház *Széchenyi és az árnyak* c. előadásának utolsó előtti jelenetében találkozhatunk, az árnyjátékos

– **Eörsi István** – jóvoltából. A jelenet célja nem más, mint annak bemutatása, hogyan hasonlik meg önmagával Széchenyi, hogyan válik semmivé egyetlen bravúros párbeszéd nyomán a mindenkinél bölcsőbb gróf bölcsessége, hogyan bizonyul hiábavalónak a 48-as forradalom végi és az azt követő magatartása, és egyáltalán: emberi, politikai, etikai stb. tartása. Az említett párbeszéd formai bravúrja, hogy az árnyalakok kérdéseire – ugyan miként képzei el a monarchián belüli nemzetiségi és társadalmi kérdések megoldását? – Széchenyinek az a válasza, hogy nincs válasza. Az időből, a történelem fősodrából való kihullás tudatosítása és tudatosodása egyetlen tragikomikus, mélyen drámai jelenetben foglalódik össze. Itt kezdődhetnék a tulajdonképpeni dráma. Kár, hogy Eörsinél itt végződik a darab.

Vajon mi lehet ennek az oka? Miért

nem ennek az izig-vérig drámai helyzetnek a kibontására koncentrálna a szerző, arra, hogyan fogadja Széchenyi az idő kiköppenését, hogyan próbál megküzdeni vele? Milyen alapon kerülhetett ez a drámai feszültséggel töltött jelenet a darab végére az eleje helyett?

Az írott és játszott műben a gondolati és érzelmi feszültség megteremtésére a következő jelenet hivatott: az előadás legelején Babarczy báró, aki egyaránt hű embere a lojalis Széchenyinek és a kormánynak, föl kínálja a „legnagyobb magyarnak” a bürökpohár-pisztolyt, azaz az öngyilkosságot – mint egyetlen lehetőséget, mellyel Széchenyi bizonyítani tudja a monarchia iránti lojalitását. Logikája – amely a fölbomlása előtt álló monarchia logikája – ördögi. És Széchenyi, lényegében már a darab elején, elfogadja ezt a logikát. Elfogadja, mert minden általa választott és látott utat

Eörsi István: Széchenyi és az árnyak (Pesti Színház). Dr. Goldberg (Tahi Tóth László) és Széchenyi (Várkonyi Zoltán)

spicikkel és, ha kell, karhatalommal ellenőriznek. Elfogadja, mert ő már korábban megvonta maga körül ezt az ördögi kört, s ennek megtörésére nem akar és nem is tud vállalkozni. Amit a bürökpohár és az öngyilkosság között tesz, az nem más, mint az Almási Miklós által már kimutatott öngazolás, az általa képviselt magatartás igazolása a történelem előtt. Persze ezt a történelmet sem mások képviselik, mint a saját képzeletében megjelenő történelmi személyiségek. Így tehát öngazolásának

fóruma – önmaga. Az Eörsi által szerzett tudatdrámában azonban még sincs végig jelen a *drámai tudat!* A végén szembesül csupán a *hamis* és az emberi helyzetét *igazán tükröző tudat* – már későn. Legalábbis Eörsi szerint.

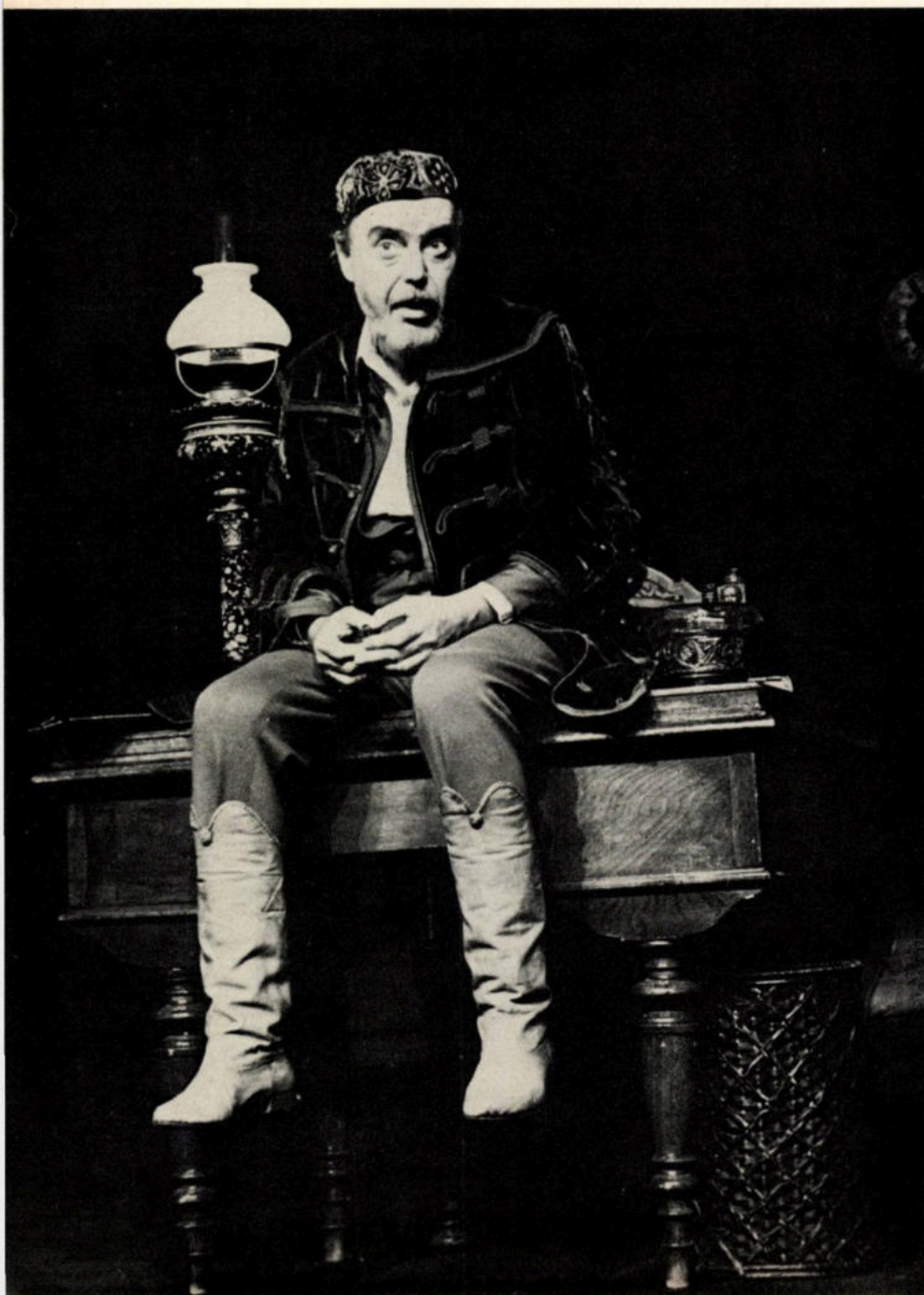
A darab elején fölvilanó lojalitásdrámáról így a továbbiakban kiderül, hogy nem is dráma. A képzelet szülte alakokkal folytatott drámai dialogizálás átalakul a dialógus drámájává, hiszen azokban semmiféle szellemi küzdelemre sem nyílik lehetőség. Az árnyak – egysíkú-

ságuk miatt – nem csupán Széchenyinek, de a nézőknek sem jelentenek igazi intellektuális vitapartnert. Így aztán a velük való dialogizálás tautologikus, feszültségmentes. A darab Széchenyinénel sem sokat nyomnak a latban, hiszen ott van számára még talonban – mint keresztény számára a túlvilág – a személyes és történelmi előítéletektől mentes utókor. Éppen ezért ezek a dialógusok összességükben nem is szolgálnak másra, mint dramaturgiai „elaltatásra”! Arra, hogy egészen a darab végéig meghagyják a nézőt abban a tudatban, mely szerint itt nem másról, mint a lojális, de szabad szellemű ember drámájáról van szó. Az altatás olykor túl jól sikerül. A néző gyanújával együtt figyelmét is elaltatják. Ezt pedig büntetlenül egyetlen színpadi szerző sem engedheti meg magának. Talán éppen ez okból (vagy másból?) Eörsi a drámaiság szellemét a *szellemességgel* próbálja helyettesíteni a dialógusokban. A dolog természeténél fogva félsikerrel.

De mire „altat rá” Eörsi?! A darab végi csattanóra. Gondolati sokkot is mondhattunk volna helyette. Így divatos, így közismert. A szerző azzal sokkolja az előre „bealtatott” közönséget, hogy az utolsó jelenetben áthúzza az egész addigi drámát. Áthúzza az általa mozgatott Széchenyi-árny lojalitás-konfliktusát, és megmutatja, hogy „kár volt a gőzért”. Széchenyije nem azért lesz öngyilkos, mert egyértelműen akar megmaradni a történelemben, hanem mert rájön, hogy *egyértelműen kibullott belőle*. A történelem már régés-régen más és egészen másként föladott kérdésekkel van teli odakünn, mint amelyekkel ő viselkedett idebent. Mindezt pedig saját árnyalakjai hozzák tudomására. Tehát már eddig is tudomása volt róla. Ha nem is tudomása, de sejtése, és mivel Jónáshoz hasonlóan „rühellé a prófétaágot”, a végső szembenézés helyett meddő árnykonfliktusok sivatagába menekült. De vonuljon bár az árnyvilág betgyomrába vissza, a kor szelleme elől nincs menekvése. Amit most már megtehetne: illuziótlanul szembenézni saját múltjával, nem egy illuzórikus jövő, de egy valóságos jelen talaján. Erre azonban már nincs ereje... s *önmagában elvesztve bitét, veszíti el önmagát*.

Íme, ez Eörsi magyarázata a Széchenyi-sorshoz! Tagadhatatlanul eredeti és mindenképpen jogosult. Jogosult történelmileg is és emberileg is. De mert ennyire jogosult, méltó kibontást és he-

Várkonyi Zoltán Széchenyi szerepében (Iklády László felvételei)

lyes hangsúlyokat kíván. Azt kívánja a benne tomboló drámai dialektika, hogy Széchenyi tudatdrámáját a meghasonlott Széchenyi drámai tudata töltse ki. Ez a meghasonlás pedig – mint elemzésünkben megkíséreltük kimutatni – csupán a darabvégi jelenetben következik be. A darabból, de az előadásból is egyértelműen kiviláglik, hogy **Eörsi** a *bunkó* dramaturgiai szerepét szánja ennek a meghasonlásnak, Széchenyi hamis tudata s az általa is sejtett valóság szembeállításának.

Nem véletlenül állítja elemzése középpontjába Almási Miklós a SZÍNHÁZ januári számában megjelent kritikája a hatalom és a lojális Széchenyi konfliktusát. Teheti, hiszen **Eörsi** jórészt ezen a szalon bonyolítja a cselekményt, mozgatja árnyalakjait. De a végén mindezt fölrobbantja a valósággal való szembeállítás élménye, konfliktuslehetősége. Így tehát nem az utóbbi része, összetevője az előbbi konfliktusnak – mint ahogy ez **Eörsi** dramaturgiájában létezik –, hanem éppen fordított a viszony. Ha pedig mindez így igaz, akkor **Eörsi** rosszul tette ki a hangsúlyokat. Úgy látszik, elsősorban a hatalom s a lojalitás viszonyáról van mondanivalója számunkra, melyet el is mond, jóllehet az általa teremtett drámai erőter végül is már mást követel meg. Figyelemre méltó meglátásából – Széchenyi hamis tudati konfliktusából – egy hatásos zárójelenet marad csupán, szemléletsokkoló „úrfelmutatás”, amely ráveti árnyékát egész dramaturgiájára. Innen van az, hogy színpadán nem drámai jellemek, hanem a publicista teremtette árnyak jelennek meg. Árnyak, melyek újabb árnyakat termelnek ki magukból, s melyekkel úgy lehet játszani, ahogy az árnyjátékos akarja. Az árnyak ugyanis nem élő, hús-vér emberek. Százszor alkalmasabbak egyszerű figuraként szerepelni az intellektus pepita tábláján, mint a saját erőterrel, sorssal rendelkező jellemek. Ez az árnydramaturgia hátulütője – hogy a figurák szabad tologatásában észre sem veszi a játékos, hogy mikor lehelt életet beléjük, s honnan kellene figyelembe vennie azok igényeit, helyzeti energiáit. Az elmulasztott lehetőséget a közönség sínyli meg: a mindent összefogó drámai feszültség híján esetleges képzet-társításokkal próbálja kitölteni a hiányt. Így vált át aztán esetlegességbe a publicista mindent „kisakkozó” céltudatossága, az árnyak dramaturgiája a dramaturgia árnyává.